

ÜLKÜ

HALKEVLERİ ve HALKODALARI DERGİSİ

HER AYIN BİRİNDE ÇIKAR KÜLTÜR MECMUASI

DIREKTÖR: M. FUAD KÖPRÜLÜ

SAYI : 90

AĞUSTOS: 1940

CİLD: XV

A N K A R A , U L U S A L — M A T B A A

ORTAZAMAN TÜRK—İSLÂM DÜNYASINDA

İ S T İ H S A L

Prof. A. MEZ

— Geçen sayıdan devam ve son —

Fildişi, Arab tâcirler tarafından Şarkî Aferika'da satın alınarak Çin'e kadar getirilirdi [158]; Şarkî Afrika fil dişisi, daha küçük ve daha kırmızıca dişlerden tereküb eden Annam ve Tonking mahsüllerine nazaran daha bahalı idi [159]. M a s'û d î, şarkdan çok kuvvetli talep olmamış olsaydı İslâm memleketlerinde fil dişinden çok miktarda mahsûl mevcut bulunmuş olacağını te'min ediyor [160].

Şarkî Afrika'dan gelen kaplumbağadan en mükemmel taraklar iymâl edilirdi — mütâd üzere iymâlât boynuzdandı — buradan gaşye (semer örtüsü) iymâli için büyük panter derileri de gönderilirdi [161]. Zenciler alel'umum bütün Önasya'nın deri müteahhidi bulunuyorlardı. Mısır ve Cenubî Arabistan herhalde ince dericilik san'atını bunlardan öğrenmişler ve bu san'atde fevkal'âde temâyüz etmişlerdi [162]. Şûriye tarzı kitab teclid edebilen M u ç a d d a s î Cenubî Arabistan'da bâzen bir kitab için iki dinar mukabilinde deri satın alabildiği ile övünmekdedir [163] ki bu iş için orada bu derece bir anlayış mevcûd olduğu bununla anlaşılmalıdır. Ve bu günün kitab şeklinin — ki eski tomar yerine kaim olmuştur — zencilerin yaşadıkları kıt'adan geldiğini söylemek pek gayr-ı câzib bir şey değildir. 3./9. asırda islâmiyet bu nevi' an'anelere mâlik bulunuyordu: «Üç şey zencilerden gelmektedir: en nefis ıtır — ki Câlîjah adını taşır — na'rş denilen teskere — ki kadınları daha iyi gizler ve Mushaf denilen kitab şekli — ki kitabların münderecâtını en sâdik ve emîn bir şekilde muhâfaza eder [164]».

Devletin garbinde İlkçağ'da ormanlar evvelce kesilmişdi, şarkda ise yalnız varılamayacak kadar aykırı yerlerde ormanlar kalmışdı; odun kıtlığı yüzünden şarkda mâdenlerin işleyememek mecbûriyetinde kaldığından yukarıda bahsetmişdik. «Buhâra memleketi okadar ıslakdı ki artık yüksek ağaçlar bulunmaz olmuşdu [165]». Buna mukabil orada ot okadar çok bulunuyordı

[158] *Mas.* III, 8.[159] *Chau - Ju - Kua*, s. 232.

[160] III, 8.

[161] *Mas.* III, 2.[162] *Muq.*, s. 180, 203; Benj. v. Tudelaed. Asher, s. 30; *Istachrî*, s. 24 35.[163] *Muq.*, s. 100[164] *Câhiz*, *Opuse.*, s. 71.[165] *Istachrî*, s. 312.

ki bir at tamamiyle otun içine gömülürdü [166]». Bu hâle vâsi' miyasyda yapılan odun ticâreti ile çâre bulunuyordu, Efganistan odunu bilhassa servi bütün Horasan'da satılırdı [167], gemi inşâsına yarayan kereste Venedik ile Mısır-ül-uyâ'dan gelirdi [168]. Bağdad'da ve bütün şarkda ev inşası için en bahalı kereste olarak hindmeşesi (sâc) müteberdi ki bütün kibar evlerinin zengin ahşab tezyinatı bu ağaçdan yapılırdı. Aynı iş için Akdeniz'de çamağacı (sanaubar) kullanılmaktaydı; İskenderun civarındaki et-Tinât istihkâmında Suriye'nin çam keresteleri toplanırdı ki oradan Suriye'nin diğer limanlarıyla Mısır ve Kilikya'ya ihrâç edilirdi [169]. İspanya'daki Tortosa çam ormanı en meşhur ormanlardandı. Kerestesi «açık kabuklu ve kırmızı idi, sağlamdı, kolayca çürümezdi ve kurtlar onu diğer odunlar gibi kemiremezlerdi.

Kurtuba câmi'inin tavanı keresteden yapılmışdı [170]. Mazendran'ın bugün dahi kısmen mevcud olan ormanlarından Chalanc ağacının beyaz kırmızı kerestesi çıkardı ki bu keresteden möble inşâsı da moda olmuşdu [171]. Tbaristan'ın dağ ahâlisi bunun sert kerestesini yontarak kapkaçak iymâl ederlerdi [172]. Meşhur alçak iskemleler (kursî) Qumm'dan gelirdi; bunlar cenubda Kerman başşehirinde taklid edilirdi [173] ve Rai'den alaca renkte sahanlar iymâl edilirdi [174].

Devlet dâhilinde büyük sulama işlerinin halledilmesi iycah eden mevkî'leri Mısır, Cenubî Arabistan, Babilonya, Şimal-i şarkî İran, Mavera-ün nehir ve Efganistan'dı. Sulama kanunları ekseriya en ince ahkâmı ihtivâ eden sun'î bir te'sisdi; kanunun hukuk düsturları arasında bilhassa şunda umûmun iştirâki vardı: «Su ne satılır, ne de satın alınır.» Sâde sulama işleriyle para kazanmaya ne ferd ne de devlet me'zun değildi [175]. Avrupa sulama usûllerinin büyük bir kısmı şark usûllerine kadar geri gider. Şarkda her bir yerde ayrı teknik inkişâf etmiş bulunuyordu. Maâlesef bunun hakkında bilgimiz pek azdır; Avrupa'nın şark usûlleri ile ne dereceye kadar bağlı olduğu ve bu bağlılığın yalnız bir tek noktadan mı etrafa yayıldığı keyfiyeti kat'iyetle tâyin edilemez. Babilonya'da su sedleri ile, bendleri ve su te'sisatını hükûmet idâre ederdi [176]; bu işler için mühendislerden tereküb eden bütün bir me'mur sınıfı mevcud bulunuyordu. Bunların işleri çok yorucu idi, «Ekseriya bir sıçan deliği bir seddin yıkılmasına kâfi gelirdi; zira su bu delikten akararak tahribâtını genişletirdi; bir sâatlik tahribat bir senenin zahmetini yokedebilirdi [177]» Muktedir Emîr Mu'izzeddâulâh bu su işlerini o kadar ciddiyetle ehemmiyete almışdı ki setde bir çatlak olduğu bir zamanda kendi eliyle caketinin eteğine toprak koyarak taşımak sûretiyle

[166] *Muq.*, s. 283.[167] *Istachrî*, s. 268.

[168] Deniz nakliyatı faslımıza bak.

[169] *Istachrî* s. 63.[170] *Edrîsî* ed. Dozy s. 190, 280.[171] *Ibn Hauqal*, s. 272.[172] *Istachrî*, s. 212.[173] *Muq.*, s. 470.[174] *Ibn al-Fakîh*, s. 254.[175] *Türkestan İçin*, Busse, s. 55.[176] *Kit. al-charâc*, s. 63.[177] *Misk. VI*, 376.

ordusuna nümûne olmuşdu [178]. Şarkî İran'da su nizâmının çok mükemmel olduğu görülmektedir. Merw'de bir su idaresi (dîvân el - mâ) [179] vardı; su işlerini tedvire me'mur zâtn maiyetinde 10.000 kişi vardı ve muntakanın zâbita kumandanından daha mühim bir mevkie sâhibdi [180]. Su ölçüsü için vâhid-i kıyâsî olarak 60 arşın kare (Elle) lik bir delikten akan su müteberdi. Hergün için kararlaştırılan sulama mikdarı 60 kısma bölünürdü [181]. Su ölçme âleti Merw'den bir fersenk uzakdaydı; bu âlet bir tahta olub içindeki arpa dânesinin aşağı yukarı hareket ettiği tûlânî bir sütun bulunurdu. İskalasî 60 arpa dânesi üzerinde tevakkuf edince bereketli seneye işâret telâkki edildiğinden halk sevinir ve su hisse-i musibesi çoğaltılırdı; iskala iki arpa dânesi üstüne inince ise kıtlık senesi idi. İskalanın vazyeti su idâresine bildirilir ve bu idâre ise sulama hisselerini tesbit ettiği gibi bütün cedvel bekçilerine de haberler saldırdı. «Şehrin altındaki bendde 400 bekçi gece gündüz nezâret ederlerdi. Ekseri şiddetli soğukda suya girmek mecburiyetinde kalırlardı ki o zaman vücudlarına balmumu sürerlerdi. Bunlardan her biri hergün muayyen mikdar odun yararlar ve çalı çırpı toplayarak bunları lâzım olduğu zaman kullanmak üzere bir yere yığarlardı [182]». Büyük nehirlerin yatağından uzakda kâin olan şarkî İran mevki'leri dâhiyâne sulama te'sisatına sâhib bulunuyorlardı. Bu te'sisat mühim olmayan dere ve nehirler yanında yağmur teressübâtı neticesinde toplanan dağ yamaçları dahilindeki su birikintileri ile zemin sularını katresine kadar bir araya toplardı. Bugün Kâris denilen sistem burada kullanılmıştı: bugün hâlâ 50 kilometreye kadar uznn uzun ve tatlı meyilli galeriler toprak altında açılırdı; muayyen aralıklı hava menfezleri toprağın sathına açılırdı. Bu te'sisatdan Qumım ile bilhassa Şarkî İran, başşehri Nişâbûr'unkiler pek meşhurdular. Bu te'sisatda galeriye varmak için hususî merdivenlerle yetmiş basamak aşağıya kadar inilmek iycab ederdi ki böylelikle şehre berrak ve dâima serin içme suyu te'min edilmiş olurdu [183]. Suyun harice iysâli büyük mehâretlere mütevakkıfıdı; «suyu iysâl eden tabakaların altda suyun hulûlüne mâni bir tabaka üstüne isâbet ettiği yerde bir mecrâyâ tesâdüf etmesi ve bundan başka bu tabakanın suyun sür'atle akmasını te'min için kâfi derecede meyilli olması lâzımdı [184]». Sulama makineleri olarak Dûlâb, Dâlijah, Sarrâfah, Zurnûq, Na'ûrah ve Mancanun kullanılırdı [185]. Bunlardan Zurnûq (sığırçık) basit bir kuyu idi. Bu kuyuda meselâ Medinah'da develer hizmet ederlerdi [186], Dâlijah

[178] *Misk.* VI, 219.

[179] *Mafâtiḥ el - 'ulûm* ed. van Vloten, s. 68.

[180] *Istachri*, s. 261 f., *Muq.*, s. 330.

[181] *Mafâtiḥ el - 'ulûm*, s. 68 ff.

[182] *Muq.*, s. 231.

[183] J a'q ū b i, *Geogr.* 274; *Muq.*, s. 329; Schefer, *Nâsir Chos-*

r a u'de, s. 278; Yuk. bk.: Şehircilik.

[184] Bugünkü tertibat için W. Busse, *Bewässerung in Turan*, s. 321 ff.; Sven Hedin, *Zu Land nach Indien I*, 184; Grothe, *Wanderung in Persien*, 1910, s. 105.

[185] *Mafâtiḥ el - 'ulûm*, s. 71.

[186] J a'q ū b i, *Geogr.* s. 313.

hayvanlar marifetiyle harekete gelen su çekme âleti idi; Na'ûrah ise nehirlerde su kuvvetiyle dönen çarhdı [187], nihayet Dûlâb ise Yunanca Mançân (manganon) u ifâde eden irânî bir isimdi. Na'ûrah'nın Babilonya'nın garbinde o zamanlar henüz mevcûd olmadığı zannolunmaktadır [188].

Bütün bu barajlar, Buhâra'nın meşhur barajı da dâhil olduğu halde, hepsi ahşab olduklarından dolayı sağlam değildiler; halbuki cenubî İran kültür dâiresi Hozistn ve Fâris'in taşdan su te'sisâtı mevcut bulunuyordu. Orada Tustar'ın altında Arablar'a nazaran 1000 arşın, Avrupalılar'a nazaran ise 600 hatve uzunluğundaki sed vardı; efsâneye göre hükümdar Şapor I. in, eseri bulunan Roma kayseri Valerianus'a çekirdiği [189] bu sed Ducail nehrini Masruçân kanalından ayırmaya yarayordu.

4./10. asırda en meşhur sulama te'sisatından biri 'A d u d e d d a u I a h tarafından Fâris'de Kûr nehrindeki te'sisatdı. Temeli kurşun dökülerek vücûde getirilmiş azametli bir sedle su bir göl hâlinde toplanıyordu. Nehrin her iki tarafında su ile işleyen on tane çarh ve her bir çarhın altında ise bir değirmen bulunuyordu. Bu te'sisat, sevkedilen borularla 300 köyü suluyordu [190]. Bu barajların cedvelleri vardı; «Su yüksek seviyeye çıkınca kapıları açılır ve aşağıya akan suyun hâsil ettiği gürültü senenin mühim bir kısmında bir kimsenin uyumasına mâni olurdu. Kışın feyezân cümûdiyelerden değil, yağmurdan hâsil olurdu [191].» Cenubî Arabistan'da ise sâbit olmayan suyu kullanmak üzere bir yere toplamak icap ettiği zaman çakıl taşları ile örtülmüş havuz (masâni) yapılırdı [192], San'â'da olduğu gibi d-¹arda (sedler) vücûde getirilerek altda delikler açmak sûretiyle kanallar v. ²asiyle sular tevzi' edilirdi. Bunlar o derece cenubî Arabistan'ın husûsiyetleri arasında bulunuyordu ki I b n R o s t e h [193] kelimeyi burada izzah etmeye arzukeş görünüyor. Maveraâ - ün - Nehir'de kanal te'sisatı en ideal malzemeye sâhib bulunmaktadırdı: kil gibi ıslak ve yumuşak olub güneşde taş gibi sertleşerek kuruyan sarı kils — mâhir Çin köylülerinin sarı toprağı - köylünün yalnız kazma (ketmen) sı ile tesviye âleti olmaksızın ne ince bir işçilik gösterdiği keyfiyeti hakkında verilen mâlûmat, buna rağmen, şâyan-ı hayretidir; bu işin üstadları, ekseriya âlel'âde temâşa eden bir kimsenin ekseriya katıyen göremeyecekleri en cüz'î meyilleri anlamak husûsunda hayret verecek bir şekilde mümaresese mâlik bulunuyorlar [194]» Bu su te'sisatının husûsiyeti bunun, Mısır'da ve Gabilonya'da olduğu gibi, düzlükde olmayub belki tepe eraziden ibâret bulunuşu, yâni suyun sevk ve iysâli çok daha müşkül olusudur. Muhtelif kanal sistemleri ekseriya müteaddid katlar hâlinde üst üste

[187] *Gauhari*, s. v. dlw.

[188] *Muq.*, s. 411, 444.

[189] *Tabari* I, 327; N ö l d e k e , *Tabari*, s. 33, Anm. 2.

[190] *Muq.*, s. 444.

[191] *Muq.*, s. 411; *Abû Dulaf*, *Jaût* I,

411/12.

[192] *Hamdâni*, s. 138.

[193] s. 112.

[194] W. B u s s e , *Bewässerungswirtschaft in Turan*, s. 111.

mevzu' olub birbirlerini ekseriya kat'ederler. Üstde bulunan kanal ahşab bir çatı üstünde ahşab oluk içinde altındaki kanaldan aşarak geçer. Burada müslümanların değil, fakat Ruslar'ın sâdece zararlarına olarak sarsıb hırpaladıkları en eski su kanunu hâkim bulunuyordu. Bu ziraatin klâsik noktası cenubî İtalya arz derecesinde bulunan Fergane vâdisi olmakla beraber iklimi berrî ve bu sebebden hemen de tropik bir sıcaklığa mâlikdir. Vâdinin en geniş kısmı, yaza cümûdiyelerin akmasıyla sulama işlerine yarayan 4-7000 metre irtifândaki yüksek dağlar arasında ancak 100 kilometreye bâliğ olur. Çayır, orada, gübrelenir ve tarlalar sulanır, balçıklanır ve hattâ bilhassa gayr-ı uzvî mevadla karışdırılır. Su me'murları köylüler tarafından seçilir; bunların hasadda iştirâk hisseleri vardır. Sulamanın esas kaidesi her iki taraftaki nehir ayaklarını birbirinden uzaklaştırmak olup, öyle ki bu ayaklar asıl vâdinin ortasından akıp giden ananehre karışmazlar. Burada, Efganistan'da da olduğu gibi sedler kasden zayıf inşa edildiklerinden feyezân hâlinde derhal çöküb suyu da beraber alıb götürdüğünden otomatik olarak su basmasının önüne geçmiş olur. Küçük kanallar o sûretle mevzûdur ki hafif bir meyil arzederler ve ancak suyun sukut ettiği noktada vadi seviyesine iner ve burada değirmenler sukut eden sudan istifade ederler [195]. 4./10. asırda Mâverâ-ün-nedir'de erâzi vergisi ödeyemeyen bağlarla tarlalar vardı; fakat bunların sâhibleri buna mukabil barajı ve tarlanın önünden akıp giden suyu tanzimle mükellefdirler [196].

Ziraate elverişli olan Efganistan ise Hilmend nehrinin deltasıyla intubak hâlinedir. Bu nehir, Şeri'a nehri ile İran'ın, bir tek istisnasıyla, bütün suları gibi denize akmayı büyük bir bataklık mıntakada kaybolub gider. Hilmend nehri kum içinde serseri dolaşan bütün nehirler gibi ekseri yatağını değiştirdiğinden böylece su te'sisatına tamamiyle faydalı vazifeler görür. Binbağı S y k e s nehri Nisan başında Londra'daki Taymis nehri kadar geniş bulmuştu [197]. Kanallar birbiri ardınca nehirden çıkarak kollara ayrılırlar, nihayetde bir baraj vardır ki suyu göle akımdan meneder. Karların erimesi zamanında feyezân olunca fazla biriken su dalgası barajı yıkarak etrafa bir zarar vermeksizin akıp gider [198]. Bundan dolayı bu barajların sağlam olmaması lâzımdı; bugünün başlıca bendi olan bend-i Seistan de şöyle inşâ edilmişdi: takriben 1000 işçi kullanıldı; ince akasyadan kazıklar yanyana dizilerek ince dallarla örüldü, kaba çalı demetleri ile örtüldü ve boşluklar balçıkla sıvandı [199].

Aşağı Nil 4. asırda iki bende mâlik bulunuyordu ki toprak ve kamış (Halfa) dan yapılmışdı; biri Helyopolis civarında, daha büyük olan diğeri

[195] v. M i d d e n d o r f, *Mém. Acad. St. Petersbourg*, VII, Ed. 29.

[196] *Ibn Hauqal*, s. 371.

[197] A. travers la Perse orientale, Ha-

chette, 1907, s. 193.

[198] *Istachrî*, s. 244.

[199] Sykes, a. a. O., S v e n H e - d i n , *Zu Land nach Indien* II, 331.

ise daha aşağıda Sardas civarında idi. Evelkisi Nil kabarıncı kapatılır ve su tarlalara sevkedilirdi. «Haç yortusunda üzümler tatlılaşınca» Mısır hükümdarı dışarı çıkarak barajın delinmesini emrederdi; civar sâkinleri tarlalarının sularının geriye akmaması için çukurlarını kaparlardı ve bütün Nil'in rahmeti böylece şimâle akardı [200]. Su ölçme âleti burada pek eski zamanlardanberi o yolda tertib edilmişdi ki su bir gölün içine akıtılır ve bir taşın içine konulan arşın ve parmak ölçülerine göre taksimatlı derece vâsitasıyla su seviyesi okunurdu. Bu âletler içinde en mühimmi eski Kahire civarında Rodah adasındaki su ölçme âleti olup bunu kullanan me'mur su irtifâ derecesini hükûmete hergün haber verirdi. Eğer suyun seviyesi 12 arşına kadar çıkarsa o zaman mü'nâdi şehir içinde dolaşarak şöyle haykırırdı: «Allah mukaddes Nil'i filân ve filân seviyeye yükseltti; geçen sene aynı günde su şu kadar kabarmışdı; Allah onu dolduracak [201]» 247/861 restorasyonundanberi binâda parmaklıklı bir pencere vardı ki, o pencerede halifeye mahsus siyah perde nehir seviyesi 16 arşına vardığı zaman aşağı indirilirdi [202]. Suyun kabarması zamanında Mısır'ı su basardı; köyler muvasalalarını deniz vasıtalarıyla te'min ederlerdi [203]. Bu dört aylık feyez zamânında muhasara hayatında olduğu gibi iâşe temin olunur, önceden ekmek pişirilerek güneşde kurtulurdu [204].

İranda tarcehâreh denilen su sâatleri her yerde kullanılırdı: Bijâr (Şimâli İran) ve Arracân (Persis) de [205] bakırdan, Şimâli Afrika'da ise başka nevi'den saatler vardı. Sahrâ'da bulunan bir vâhada üç su ayağının beheri evvelâ altı dereye ayrılırdı ve ondan sonra, her biri aynı büyüklükde olmak üzere, sulama olukları — iki karış genişliğinde ve bir parmak yüksekliğinde ve taşdan mâmûl — her bir koldan şûbelere taksim olunurdu. «Sulama sırası kendisine gelen herkes bir kap alır (çadas, lâtincesi cadus, desti) dı ki dibi kendir tarağı kavsinin veteri kalınlığında bir delikle mücehhezdi. Bu kaba su doldurulur, bir yere asılır ve bu kabın suyu akıb bitinceye kadar sulama işine devam edilirdi. Bütün bir günlük sulama 192 kova ölçüsü uzunluğunca — yani saat başına 8 — devam ederdi. Her sene dört kova için bir miskal verilirdi [206].

Serseri kavimlerle mücadele yalnız Efganistan'da yapılırdı. Burada bu iş için ayrı bir ilim şûbesi teessüs etmişdi. Burada bütün memleket kumdan tereküb ediyordu ve rüzgârlar işidilmedik bir kudret ve ısrarla esiyordu. 359/970 senesinde Zaranc başşehirinin başlıca camii tamamiyle kumla dolmuşdu; ortaya bir şahıs çıkıp da 20.000 dirhem mukabilinde rüzgârı başka bir istikamete çevirinceye kadar şehir tehlikelerin en büyüğüne mâruz kalmış-

[200] *Muq.*, s. 206.[201] *Muq.*, a. a. O.[202] *Maqrîzî*, *Chitat* II, 185.[203] *Muq.*, a. a. O.[204] *Nâsri Ckosrau*, terc., s. 118.[205] *Muq.*, s. 357; B. G. IV, s. 288.[206] *Bekri* ed. Slane, s.48., *M. Z e y s*, Une Française au Maroc, s. 79.

di, Oradan gelen bir seyyah, I b n H a u q a l , böylece hikâye etmişdi; fakat ayrıca şu tafsilâtı da almışdı: orada rüzgârı, komşu araziye sevketmeden, şehirden uzaklaştırmak istedikleri zaman odun ve ağaç dallarından bir duvar inşa ederlerdi; öyle ki bu duvar kum tabakasını aşardı ve duvarın altında açık bir kapı bırakırlardı Rüzgâr bu kapıdan içeri girer ve kum bir fırtına dalgası hâlinde gözün alabildiği kadar yüksek bir seviyeye çıkar ve böylece onlara bir zarar vermezdi [207].

Hemen her köy ve her vadide yapılan ziraat kendi hususî şartları dâhilinde olmak üzere vaktiyle halife saltanatında pek çok değişiklikler arzederdi. Ezcümle Ardebil şehrinde (Tebrizle Bahr-ı Hazar arasında) sekiz öküzle saba sürülürdü ve her çift öküzün bir sürücüsü vardı; bunu zeminin sert oluşu değil, donmuş oluşu iycab etdiriyordu [208] «İran'ın Aberqûh mevkiinde ise ehâli, o civarda pek çok inek olmasına rağmen, tarlada inek kullanmayorlardı [209]» Gübreleme her tarafa hararetle câri idi; bunda inek ve koyun tersi kullanıldığı gibi insan gâtası da kullanılıyordu; hayvan tersi Babilonya'da beher sepet (sâbal) hesâbıyla satılıyordu [210]. İnsan gübresinin hararetle kullanılması hakkında evvelce (Şehircilik faslında) mâlûmat vermişdik. İran'ın Sirâf civarında Kurân ve Irâhistân'da hurma fidanları, yalnız uçları görülecek sûrette çok derin bir çukur içine konulurdu. Bu derinlikde kış suyu dâima kalır ve ağacın rutûbetini te'min ederdi. Bundan dolayı palmyeler nerede kuyuda yetişirler? suâline «Irâhistân'da» cevâbı verilirdi. [211].

Bostan korkulukları bütün islâm sâhasında bilinmemişdi ve bugün de bilinmemektedir. Babilonya'da Karmat çocukları, kuşları tarlalardan kovmak için aldıkları ücretleri kommünist cemâatine tevdi ederdi [212]. Bugünkü Türkistan'da da şöyledir: «Yerliler tarla ve bahçelerini kuşlardan korumak için tarlalarının ortasına takriben 2 metre yüksekliğinde balçıkdan bir ehrâm yaparlar ve üzerlerine çocukları oturturlar; ekserisi yarı veya tamamıyla çıplak olan bu çocuklar bütün günü yakıcı güneş sıcaklığında bu ehramlar üstünde geçirek kuşları haykırmak, dönbelek çalmak, eski yemek kablarını birbirine vurmak veya balçık parçaları atmak sûretiyle korkutub kaçırmaya çalışırlar. Bu canlı bostan korkulukları bütün yaz devâmınca her bir tarla ve bahçede, ekseriya iki ve üç dâne olmak üzere, mevzu' bulunduklarından ve her bir çocuk diğerleri ile bu işde yarışa çıktıklarından sabahdan akşama kadar öyle cehennemî bir gürültü etrafı sarardı ki çıldırmak işden bile değildi [213]». Ressam Franz Buchser'in Fas'a âid olmak üzere tersim ettiği resimlere bakılırsa bu sahnenin iyice canlandırılmış olduğu görülerek bir fikir edinilir [214].»

[207] *Ibn Hauqal*, s. 299.

[208] J â q., *Wörterbuch* I, 86.

[209] 'A b d e l l a t i f , *Relation*, s. 3.

[210] J â q. *Irşâd* V, 306.

[211] *Ibn al - Balchî* (ca. 500/1107);

JRAS 1902, s. 329.

[212] de G o e j e , *Mém. sur les Carmathes*, s. 29.

[213] v. S c h w a r z , *Turkestan*, s. 365.

[214] Berlin 1861, s. 66.

4./10. asırda Babilonya henüz sığır yetiştiren bir memleketdi. Orada yayan nabatilerle «inek yetiştirici» olarak istihzâ edimekte idi; ancak bataklikların gittikçe çoğalmasından neticesinde mandalar da diğer hayvanlara galebe çalmaya başladı. Mandalar, Arablar tarafından memleketleri olan Hindistan'dan getirilmiş ve Emevîler zamânında Sind'den Babilonya batakliklarına yerleştirilmişdi. Hattâ hükûmet 4000 mandayı Şimâlî Suriye hududunda bırakmıştı; buna sebep ehâlinin arslanlar yüzünden zarar görmüş olmasıydı; mandalarsa arslanların baş düşmanları telâkki ediliyordu. Daha 4./10. asırda M a s'û d î mandaların koşulma tarzının Antalya'da tıbbî Hindistan'daki gibi olduğunu bildiriyor [215]. Suriye Arabları ondan sonra bataklik içinde kendilerini rahat hisseden bu «ev hayvanlar» ını İtalya ve İspanya'ya getirdiler. 2./8. asırda da Babilonya'da sığır eti yenmekte idi, bilâhare bundan vazgeçildi [216] ve sığır yalnız sütleri için beslenmekte devam edildi [217]. Sığır eti fena telâkki edilerek [218] hattâ doktorlar tarafından zehirli bile addedildi [219]. I b n R o s t e h (300/912 etrafında) Yemen ehâlisinin sığır etini semiz bir koyuna tercih ettiklerini hayretle haber veriyor [220]. Ve bugün orada, hattâ hizmetkârın sofrasına bile sığır eti sürülmesi bir hakaret olarak telâkki edilmektedir [221].

Kasablık hayvanların uzaklardan getirilmesi keyfiyetinden yalnız Mısır için bahsedilmektedir: bu memleket için kasablık hayvan ekseriya Barqah'dan gelmekteymiş [222].

Arabistan bir hörgüçlü deve için en iyi hârayı te'min etmekte hâlâ berdevâmıdır. Filologların topladıkları, deveye âid kelimeler, Arab hiylekârlığının en çok develer üzerine tatbik edildiğini göstermektedir. İki hörgüçlü develer için Balch eski Baktra'nın haysiyet ve şöretini muhafaza etmiştir [223]. Maamaifh bunları yetiştirmek için lüzumlu olan aygır Sind'den getirtilirdi iki alel'âde iki hörgüçluden daha büyük olan bu aygır nev'ine Fâlic derlerdi. «Yalnız en kibarların ellerinde bulunurdu [224]». Bu iki hörgüçlü aygırlarla bir hörgüçlü Arab kısraklarının birleşmesinden bochtî adı verilen yarış deve-

[215] de Goeje, *Mémoires* 3, s. 22 f. Mısır ve Surya hükümdarı A h m ed ibn T û l û n 270/883 tarihinde Antakya'da pek çok manda sütü içmesi neticesi ölmüştür (A b u l f i d â , *Annalen*, Jahr 270). Filistin'de de 4./10. asırda manda sütü vardı (*Muq.* s. 181).

[216] *Muq.*, s. 116. Bu tahavvül, sığır boğazlanmasını men'etdiği söylenen H a c c â c'a atfedilmektedir. (I b n C h o r d â d b e h , *Bibl. Geogr.* VI, s. 15).

[217] *Ibn Hauqal*, s. 208.

[218] *Abulqâsim* ed. Mez. Kırgızlarda Arab hekimliğinin nüfuzu altında bulunuyor-

lardı: «Sığır etini zengin bir Kırgız, hiç yemez, fakiri ise istemiyerek yedi. Kırgızlar, sığır etinin hazmı güç olduğundan dolayı sıhate müzır olduğunu iddiâ etmekte idiler; mi'deyi sıkıştırır ve başağrısı yapar» (R a l o f f , *Sibirien* II, s. 439).

[219] *Tibb al - fuqarâ* (Yazma, München), fol. 68.

[220] *Bibl. Geogr.* VII, 112.

[221] *Glaser J a c o b , Altarab. Bedeu-nenleben*'de, s. 94.

[222] *Bekri* ed. Slane, s. 5.

[223] *Istachrî*, s. 280.

[224] *Muq.*, s. 482; *Cauhari* s. v. *Fic.*

leri ve cammazât (eşkin yürüyüşlü) elde edilirdi. Bu piç cinsler kendi aralarında gayr-ı velûd kalırlardı [225].

At birçok yerlerde yetiştirilirdi. Arablar'la İranlılar'ın bu hususta kendi an'ane ve şecereleri vardı; asıl cins atlar Bağdad'a Arabistan'dan, diğerleri ise bilhassa Musul'dan gelirdi [226]. Bugün pek mühim olan Hindistan'la Arabistan arasındaki at ticaretini, bildiğime göre ilk olarak Marco Polo, hem de iki memleket arasında en kibar ticaret münâsebetleri olarak, zikretmiştir. Cenubî Hindistan'da her atın 100 gümüş marka satıldığını söyleyor; her sene idhâl edilen 5000 adedinden bir sene sonra 300 danesi bile hayatta kalmamış. Venedikli seyyah buna sebep olarak şunları söyleyor: «Memleket ikliminin at cinsine pek müsâid olmadığından bunların memleket dâhilinde yetiştirilmemekte ve onları muhafaza da çok müşkül bulunmaktadır. Onlara yiyecek olarak piringle pişirilmiş et verilmektedir. Güzel bir ağırla birleştirilen büyük bir kısarak bacakları yamrı yumru ve binmeye gayr-ı müsâid çirkin bir tay doğurmaktadır [227].».

Kablettarih zamanlara âid olub köpeklerin de kasablık hayvan olarak kullanılması âdâtına devâm edilmekte ve Şimâlî Afrika'nın Sicilmâsa (Tafialt) [228] gibi bâzı mahallesinde besiyeye konulmakta idi.

Mısır ötedenberi sun'î tavuk yetiştirilmesi ve bilhassa kuluçka tertibatına âid düşünceleriyle şöhret bulmuştu. Bu teknik tertibatın başka memleketlere geçdiğine âid bir emâre mevcûd görünmüyor; 1200 senesinde Bağdadlı hekim 'A b d e l l a t i f bundan bahsederken bu tekniğin Mısır'a âid birtakım hususiyetlerden olduğunu fi'len anlamaktadır [229].

Güvercinler, yılan ve diğer yırtıcı hayvanlardan masûn bulundurulmak için, güvercin kulelerinde tutulurdu [230]. Gübresi kıymetli olduğu için bunlar yenilmezdi. Balıkçılığın inkişâfına âid olmak üzere yalnız bir tek kayda teşâdüf etdim; o da şudur: Tabariya gölünde yalnız Wâsit'den Dicle'den getirilerek oraya konulmuş olan livar balığı (Bunnifich) tutulmakta idi [231].

Almancadan çeviren: **CEMAL KÖPRÜLÜ**

[225] *Mas. III, 4 f.* Cammazâ'nın yaptığı işler hakkında bak. Kap. «münakalât».

[226] *Muq.*, s. 145.

[227] *Marco Polo*, s. 91, 454.

[228] *Bekrî*, s. 148. M a r q u a r t'a bak: *die Beninsammlung*, s. CLXVII, Kanarya a-

dalarının ismini bundan neş'et ettiriyor.

[229] *Relation*, de Sacy tercümesi, s. 135 ff. Not 3 de de Sacy, antik mevki'leri de toplamıştır.

[230] *Geoponica* 13, 6.

[231] *Muqadd.*, s. 162.